ETHISCHE PERSPECTIEVEN

NIEUWSBRIEF VAN HET
OVERLEGCENTRUM VOOR
CHRISTELIJKE ETHIEK

ISSN 0778-6069

Voorzitter
Prof. Dr. Mgr. G. Maertens

Directeur
Prof. Dr. J. Verstraeten

Stafmedewerkster
Mevrouw M.J. Bellen

Redactiesecretaris en
verantwoordelijke uitgever
B. Pattyn

Correspondentieadres
Deberiotstraat 26
3000 Leuven
tel. 016/32.37.87

De redactieraad bestaat uit
vertegenwoordigers van de
aangesloten centra en
afdelingen

Inhoud

Woord vooraf 101

A. VAN DE PUTTE
*Burgerschap, publieke rede
en het goede: Bedenkingen bij het
politiek liberalisme van John Rawls* 103

R. BURGGRAEVE, A. BURMS
Hoe vrij is de moderne mens nog? 110

CENTRUM VOOR BIO-MEDISCHE
ETHIEK EN RECHT – KU LEUVEN

P. SCHOTSMANS
*De Bio-Ethiek Conventie:
Symbool van Europese consensus?* 118

S. CALLENS
*Het ontwerp-verdrag
voor de Bio-Ethiek
De Bio-Ethiek gejuridiseerd* 121

CENTRUM VOOR ECONOMIE EN ETHIEK
KU LEUVEN

T. VAN HOUDT
*Over nut en waarde van
de geschiedenis voor de ethiek:
Bedenkingen bij Lessius' intrestleer* 131

CENTRUM VOOR VREDES- EN MILIEUETHIEK
KU LEUVEN

X R. BURGGRAEVE *et al.*
*Macht en onmacht van
ethiek en religie in ex-Joegoslavië* 139

BOEKBESPREKINGEN 143

MEDEDELING 148

CENTRUM VOOR VREDES- EN MILIEUETHIEK

MACHT EN ONMACHT VAN ETHIEK EN RELIGIE IN EX-JOEGOSLAVIË¹

In het conflict in ex-Joegoslavië laten de religies zich niet onbetuigd. Zowel Servisch-orthodoxe als Kroatisch-katholieke priesters zegenen wapens en ondersteunen moreel en spiritueel hun soldaten. Zij zijn er elk van overtuigd dat hun oorlog een rechtvaardige oorlog is en schromen zich dan ook niet hun gewelddadig optreden in ethisch en religieus 'verschonende' termen te legitimeren.

In deze vergoelijkende retoriek wordt het 'goede' meestal geïdentificeerd met een erg particulier, met name nationalistisch 'goed'. Een door religie ondersteund volksnationalisme cultiveert op die manier een homogeen wij-besef dat de verschillen met de ander beklemtoont. 'Goed' is wat 'goed is voor eigen volk'.² Elke partij die dit goed betwist of bedreigt, wordt als kwaad voorgesteld. Het gevolg is dan niet alleen dat men zichzelf aldus van elk kwaad vrij pleit, maar nog meer, dat men in naam van dit goede het kwaad alleen nog in de ander onderkent en bestrijdt. Op die manier is de ethiek in de oorlog een ideologisch middel geworden waarvan militaire, politieke en religieuze leiders zich *à la carte* bedienen om precies het kwaad dat ze voortbrengen en in stand houden, goed te praten. De emotionele manier waarop het volksnationalisme de ethiek recupereert drijft de spot met de grondintentie van de ethiek: zorgen voor menselijkheid. Kan de ethiek zich tegen deze pervertering verweren?

Het proces waarbij iedere partij enkel nog het goede in het eigene en enkel nog het kwade in het andere onderkent, leidt naar een eindeloze, neerwaartse spiraal van geweld en tegengeweld,

waarvan leden van alle partijen het slachtoffer worden. Als toeschouwers van deze schijnbaar onophoudelijke en zinloze reeks brutaliteiten, voelen wij in onszelf een morele woede opwellen, hoewel wij op de duur helemaal niet meer weten op wie of op wat wij deze woede nu eigenlijk moeten richten. Voor buitenstaanders rijzen vele vragen: wie heeft er nu het recht aan zijn zijde? Wat is wettige zelfverdediging en wat is ongeoorloofde agressie? Waarover moet ik nu moreel verontwaardigd zijn? Wat moeten wij doen met de schaamte die wij voelen over datgene waartoe de mens in staat is?

Om het schaamtegevoel te verdrijven en om zichzelf een gerust geweten aan te praten, bedienen de en bedient de moreel verontwaardigde publieke opinie zich gemakkelijk van simplistische schema's die de oorlog herleiden tot een overzichtelijke confrontatie tussen 'de Schone' (Kroaten of moslims) en 'het Beest' (Serviërs). Dergelijke vijandsbeelden brengen wel overzicht, maar geen betrouwbaar inzicht in de situatie. Ze doen niet alleen geen recht aan de complexiteit van goed en kwaad, maar versterken de wederzijdse diabolisering en bestendigen op deze wijze eigenlijk het conflict.³ Door op een erg simplistische en manicheïstische manier over goed en kwaad te spreken, imiteren en verinwendigen wij in ons oordeel het mechanisme dat precies de oorlog zelf gaande houdt. Door het kwaad compleet in de schoenen van de 'ethisch ontaarde Serviër' te schuiven, ervaart de westerse mens tevens een zekere morele opluchting: *wij* zouden nooit in

staat zijn tot dergelijke gruweldaden. Het schaamtegevoel is gesust.

De media kunnen dergelijke manicheïstische beeldvorming nog versterken. De vraag is dan: is onze morele verontwaardiging niet eenzijdig en wordt ze niet gemanipuleerd? Laten we ons niet overspoelen door losse oorlogsbeelden die de globale context van de kwestie niet aan de orde brengen en die op een willekeurige wijze een beroep lijken te doen op onze momentane emoties?

De laatste tijd beseffen we duidelijk — dit ook dankzij de media — dat het kwaad aan de handen van alle partijen kleeft, de realiteit niet langer beantwoordt aan het geconcipieerde vijandsbeeld en onze morele verontwaardiging haar oriëntatie en efficiëntie verliest. De ene dag zien we op ons televisiescherm een stroom van Bosnische Kroaten die *manu militari* uit het Servische deel van Bosnië worden gezet. De andere dag zien we hoe als gevolg van de Kroatische verovering van de Krajina de Kroatisch-Servische bevolking op haar beurt moest vluchten in de richting van Bosnië en Servië-Montenegro.⁴ Wie treft nu nog schuld? Hierin schuilt wellicht één van de redenen waarom wij ons vandaag zo machteloos voelen en ons geduld verliezen of voorstellen om er maar eens voor goed door een krachtige NAVO-interventie schoon schip mee te maken.

Nogal wat mensen vragen zich zelfs af of de internationale gemeenschap zich niet beter terugtrekt en enkel zorgt dat het conflict niet naar buiten toe escaleert. 'Voor het overige moeten ze het maar zelf uitvechten', klinkt het dan. Een dergelijke keuze zou echter het failliet van de ethiek betekenen. Wie gelooft in menswaardigheid, kan onmogelijk deze optie verdedigen omdat recht dan exclusief gelijkgesteld wordt met de macht van de sterkste. Daarom blijft het ook voor ethici belangrijk dat de internationale gemeenschap elke brute machtsstrijd een halt toeroept onder meer door dreiging met geweld of proportioneel geweldgebruik om toch een elementaire

vorm van menselijkheid af te dwingen, zij het die van het wederkerig welbegrepen eigenbelang. Recht wordt nu eenmaal ook door macht bewerkstelligd. Zo zijn de selectieve bombardementen van de NAVO op de Servische stellingen rond Sarajevo begrijpelijk voor zover zij de brutale en inhumane machtsuitoefening van de sterksten inperken. Soms is geweldgebruik nodig om de machtigste partij — wie zij ook is — tot redelijkheid en onderhandelingsbereidheid te dwingen. Uiteraard blijft het steeds noodzakelijk dat zogenaamd 'gerechtvaardigd' geweldgebruik kritisch bevraagd wordt. Elk geweldgebruik brengt immers nieuwe slachtoffers voort en houdt steeds het risico in van een escalatie van de oorlog die nog meer slachtoffers zal vergen. Het gebruik van geweld om geweld te stoppen blijft steeds paradoxaal en vraagt om een voortdurende kritische evaluatie.

Naast deze poging tot conflictbeheersing op grond van proportioneel geweldgebruik en machtsevenwichten menen wij toch dat een duurzame conflictoplossing veel meer eist. Onze diep gewortelde weerzin tegen elke vorm van geweld moet onze ethische verbeelding inspireren en stimuleren om telkens weer mogelijkheden uit te vinden om conflicten geweldloos, in ieder geval zo geweldarm en zo rechtvaardig mogelijk op te lossen en om situaties van onrecht zonder bloedvergieten of nieuwe vormen van onrecht 'om te keren'. De idee van een met geweld afgedwongen vrede laat het sterk uitgesproken etnocentrisme ongemoeid. Het principe van de blinde divinisering van het eigene en de diabolisering van het andere wordt niet principieel in vraag gesteld, doch enkel gemilderd door het gezond verstand. Een kwaliteitsvolle vrede zal slechts mogelijk zijn door een terugkeer naar een ethiek van de openheid voor het andere, dus geen gesloten ethiek als zelflegitimatie, maar wel ethiek als het vermogen om het eigen verhaal te overschrijden. Zolang het eng-nationalistisch en ideologisch, louter zelfverdedigend discours blijft overheersen, zal het

kwaad nooit bij de wortel aangepakt kunnen worden en zal het conflict onderhuids blijven verder woekeren. Een duurzame oplossing zal dus slechts mogelijk zijn wanneer voldoende moedige en bemoedigde mensen het vermogen ontwikkelen om tegen de diabolisering in, het kwaad ook in zichzelf en het goed ook in de ander te onderkennen.

Wie is echter nog in staat om dit stem te geven? Wie kan opnieuw vertrouwen wekken om de zelflegitimerende schema's los te laten? Wie is er nog in staat om geloof te hechten aan de menselijkheid van de tegenpartij? Omwille van de universaliteit van de naastenliefde kan van kerkmensen in elk geval verwacht worden dat ze geenszins het ideologisch misbruik van de ethiek door hun politieke leiders met religieuze argumenten versterken, noch dat ze zich laten verleiden tot een goedkoop goedpraten van geweldgebruik. In oorlogssituaties bestaat de opdracht van gelovigen in iets heel anders dan het zegenen van wapens en het prediken van een 'God met ons'-mentaliteit. Meer nog, als christen moet men minstens ook het eigen volksverhaal met voldoende argwaan benaderen, door ook de slachtoffers van dit verhaal ter sprake te brengen. Het verlangen om zich een God naar het eigen etnisch beeld te maken is in de joods-christelijke traditie door profeten telkens opnieuw onder kritiek geplaatst. Wanneer wij een God maken naar ons nationalistisch beeld (*Gott mit uns*), dan is het zo dat al wie niet op dit beeld lijkt (wie niet is zoals ik), als minder menselijk wordt beschouwd en in naam van die God dient bestreden te worden. In de bijbel is precies het omgekeerde het geval: de mens is er geschapen naar het beeld en de gelijkenis van God van wie zelf geen beelden mogen gemaakt worden. Dit betekent dat wij de bijbelse God nooit kunnen identificeren met één enkel verhaal. Als alle mensen geschapen zijn naar het beeld van God die zonder beeld is, is het niet mogelijk om een bepaalde nationalistische of etnocentrische voorstelling van de mens uit te

roepen tot de ultieme belichaming van het goddelijke, ten koste van hen die niet aan deze voorstellingen beantwoorden. Enerzijds wil God zich slechts laten kennen binnen onze particulariteit, terwijl hij anderzijds altijd meer is dan deze bepaaldheid en ongrijpbaar blijft. Bovendien is het zo dat in joods-christelijk perspectief de andere of de vreemdeling gezien wordt als de grondslag van een authentieke menselijke beschaving. Vooral de mens-wording dankzij de andere staat hier centraal. Net als Israël heeft ook Christus zich bereid getoond te leren van de vreemdelingen die Hij ontmoette (Mt. 15,24-27). Meer nog, volgens de bijbel komt God zelf ons in de vreemdeling tegemoet. Het was zo voor Abraham (Gen. 18), voor de leerlingen van Emmaüs (Lc. 24,18) en volgens het woord van Jezus 'Ik was vreemdeling en gij hebt Mij opgenomen' (Mt. 25,35). De andere of de vreemde kan dus nooit louter gezien worden als een last, een gevaar of een bedreiging, maar is op zich een ethisch appel om er op een zorgzame wijze mee om te gaan. Voor het christendom is daarom enkel een open nationalisme aanvaardbaar, dit is een nationalisme dat een kritische omgang met de eigen particulariteit als noodzakelijk erkent en het ook feitelijk ontwikkelt. Daarom is het etnocentrisch nationalisme dat het eigen beschouwt als een transcendente autoriteit waaraan men zich blindelings onderwerpt, onverenigbaar met het christendom. Het eng-nationalisme sluit zich voor elke vorm van ethische kritiek uit angst voor identiteitsverlies.

In de joods-christelijke ethiek staat de invraagstelling, in plaats van de dienst aan de etnocentrische machtsuitoefening centraal. Wellicht situeert zich hier het cruciale probleem: wegens de wederzijds opgelopen kwetsuren kan of durft geen enkele partij vandaag ook maar enigszins het eigen grote gelijk bekritisseren. Dit kan immers enkel vanuit de overtuiging dat goed en kwaad niet tussen de partijen loopt, maar door het hart van elk volk en elke mens: moslim, Kroaat of Serviër. Als kerken of religieus bewogen mensen

CENTRUM VOOR VREDES- EN MILIEUETHIEK

niet meer in staat zijn om dit appel maatschappelijk te verwoorden, wordt hun belijdenis betekenisloos. Als wij er niet meer in geloven dat mensen hun eigen nationalistische verhaaltraditie onder ethische kritiek kunnen plaatsen, dan rest ons enkel het eindeloos achterna hollen van de

faits accomplis van het slagveld. Intussen blijven in elk geval het inperken van het oorlogsgeweld en de humanitaire hulpverlening noodzakelijk en zou de aftocht van de internationale gemeenschap gelijk staan met een nieuw moreel failliet van onze Europese beschaving.

R. BURGGRAEVE
J. DE TAVERNIER
D. POLLEFEYT

Noten

1. Dit artikel is een verdere uitwerking van ons opinie-artikel in *De Standaard* van 24 augustus 1995, p. 8.
2. Voor een verdere analyse van de spanning tussen nationalisme en religie, cf. R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER (red.), *Is God een Turk? Nationalisme en religie*. Leuven, Davidsfonds, 1995.
3. Voor de notie 'diabolisering', cf. verder D. POLLEFEYT, *De holocaust in het godsdienstonderwijs*, in D. POLLEFEYT & J. BULCKENS (red.), *Niet lijdzaam toezien! Godsdienstige verwerking van lijden in de huidige (jongeren)cultuur* (Nikè-Reeks 34). Leuven - Amersfoort, Acco, 1995, p. 204-210.
4. P. PELINKA, 'Auch in der Krajina wurde ethnisch gesäubert' in *Die Zeit* 18 augustus 1995, p. 8.